

Inventarisatie van ZonMw- en NWO-gefinancierd onderzoek naar effecten van COVID-19 maatregelen

Algemene samenvatting

13 februari 2024

De Nederlandse overheid heeft gedurende de COVID-19 pandemie diverse maatregelen getroffen om besmettingen te beheersen en de impact van COVID-19 op diverse doelgroepen en sectoren te minimaliseren. Met het oog op mogelijke toekomstige pandemieën is het van groot belang om lering te trekken uit de positieve en negatieve effecten van deze maatregelen. In dit kader hebben ZonMw en NWO sinds 2020 tal van COVID-19 gerelateerde onderzoeksprojecten gefinancierd. Verschillende van deze onderzoeksprojecten leverden ook data aan over de effecten van COVID-19 maatregelen.

Om richting te geven aan financiering van toekomstig onderzoek hebben drie opdrachtnemers een inventarisatie uitgevoerd naar de kennis omtrent effecten van niet-farmacologische COVID-19 maatregelen die is voortgevloeid uit de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten. Hierbij is gekeken naar:

1. de epidemiologische effecten van diverse maatregelen op diverse doelgroepen en in diverse sectoren, door Pallas-P95;
2. de effecten van diverse maatregelen op diverse doelgroepen in de zorgsector, door Ecorys;
3. de sociaal-maatschappelijke effecten van diverse maatregelen op diverse doelgroepen en in diverse sectoren, door Technopolis.

Daarnaast is een vergelijking met de internationale literatuur uitgevoerd. De inventarisatie en literatuurstudie hadden beide als doel om kennishiaten binnen de effecten van COVID-19 maatregelen te identificeren.

De COVID-19 pandemie en daaropvolgende getroffen maatregelen hebben diepgaande invloed gehad op de Nederlandse gezondheidszorg, economie en samenleving. Door de snelle verspreiding van het SARS-CoV-2 virus lag het aantal infecties in Nederland hoog. SARS-CoV-2 infecties gingen gepaard met een hoge morbiditeit en mortaliteit. Er waren, zeker aan het begin van de pandemie, veel vragen omtrent de karakteristieken van het virus en de (groeps)immuniteit die de vele infecties met zich meebrachten. De Nederlandse overheid stelde verscheidene niet-farmacologische maatregelen in om de verspreiding van het virus te vertragen, de druk op de gezondheidszorg te verlagen en tijd te winnen om inzicht te krijgen in het virus, de ziekte en behandelingsopties.

In de zorgsector leidden de COVID-19 pandemie en de getroffen maatregelen onder andere tot oversterfte, een toename van uitgestelde zorg en verminderde zorg en uitdagingen voor de mentale gezondheid en vitaliteit van zorgpersoneel. Tegelijkertijd werd ook een versnelde adoptie van digitale gezondheidstoepassingen waargenomen om negatieve effecten van COVID-19 maatregelen te mitigeren. De manier waarop zorg geleverd en georganiseerd werd, werd aangepast op de nieuwe situatie gedurende de pandemie. Zo werd er meer zorg op afstand geboden en werden diverse e-learning modules ontwikkeld.

Verder hadden de COVID-19 pandemie en de daaropvolgende getroffen maatregelen diepgaande sociaal-maatschappelijke effecten, onder andere op de mentale gezondheid van jongeren, ouderen en werkenden, op ongelijkheid in de samenleving, op de economie en op het onderwijs. Tegelijkertijd zijn er ook verschillende mitigerende initiatieven en maatregelen genomen om de negatieve sociaal-maatschappelijke effecten van de maatregelen tegen te gaan, in de vorm van digitalisering, onderwijsinnovatie en projecten om maatschappelijke betrokkenheid te vergroten.

Uit de inventarisatie van de door ZonMw en NWO gehonoreerde projecten kwam een grote diversiteit naar voren. Deze rijkheid komt ook voort uit het feit dat de projecten werden uitgevoerd in het kader van diverse programma's binnen ZonMw en NWO die niet specifiek gericht waren op de effecten van de maatregelen. Daarbij valt wel op dat er relatief veel projecten zijn die zich niet op specifieke maatregelen hebben gericht, maar op het totale pakket van maatregelen of zonder concrete specificering van de maatregelen.

Op basis van de inventarisatie en de data uit de literatuur, werden de volgende kennishiaten voor **epidemiologisch effecten** van maatregelen geïdentificeerd:

- **Het effect van bepaalde COVID-19 maatregelen op de SARS-CoV-2 verspreiding:** Zowel in Nederland als internationaal lijken de beschikbare data onvoldoende en/of tegenstrijdig omtrent het effect van bron- en contactonderzoek, gezondheidsscreening en testen, handhygiëne, het monitoren van CO₂-concentratie en ventilatie, en informatieverstrekking op

de verspreiding van het virus. Meer onderzoek is nodig opdat geadviseerd kan worden of deze maatregelen effectief zijn in het verminderen van viruscirculatie.

- **Het effect van COVID-19 maatregelen op immuniteit:** Uit de inventarisatie en de internationale literatuur blijkt dat er nog weinig inzicht is in de SARS-CoV-2 immuniteit op persoons- en groepsniveau, en wat de invloed van maatregelen hierop is. Een groter inzicht kan helpen bij het ontwikkelen van toekomstige strategieën om viruscirculatie te verminderen.
- **De rol van kinderen in de SARS-CoV-2 epidemiologie:** Er zijn nog veel vragen rond de rol van kinderen in de SARS-CoV-2 epidemiologie terwijl de maatschappelijke impact van maatregelen gericht op kinderen groot kan zijn (bijv. schoolsluitingen). Het is daarom waardevol dit verder te onderzoeken om bij nieuwe COVID-19 golven die vragen om maatregelen beter te kunnen inschatten of deze zich ook moeten richten op het reduceren van verspreiding binnen deze doelgroep.
- **Hoe epidemiologische effecten van maatregelen verschillen tussen sectoren:** Over het algemeen verwachten we dat de verspreiding van SARS-CoV-2 meer afhangt van de karakteristieken van een ruimte dan van de sector. Maar omdat maatregelen meestal sectorafhankelijk worden gedefinieerd, is het waardevol om te weten welke aspecten van maatregelen te generaliseren zijn over sectoren en welke aspecten specifiek zijn per sector.
- **Hoe de pandemische paraatheid verhoogd kan worden:** Perioden waarin de COVID-19 ziektelast hanteerbaar is, kunnen ingezet worden om de paraatheid voor eventuele toekomstige pandemieën of COVID-19 golven te vergroten. Dit kan bijv. door het verbeteren van surveillancesystemen, het verder uitwerken van internationale samenwerkingsverbanden en het opstellen van prioriteringen en protocollen voor onderzoeken naar o.a. effecten van maatregelen.

Wanneer er specifiek gekeken werd naar de **effecten** van COVID-19 maatregelen **op de zorgsector**, werden de volgende kennishiaten geïdentificeerd:

- **Het effect van COVID-19 maatregelen op de verspreiding in zorginstellingen:** Verder onderzoek is nodig om een beter beeld te krijgen van de effectiviteit van de diverse COVID-19 maatregelen in de zorgsector. Zowel het geïsoleerde effect per maatregel als het gecombineerde effect (van meerdere maatregelen) dienen hierbij nader onderzocht te worden.
- **Het effect van COVID-19 maatregelen op kosteneffectiviteit in de zorg:** Het bewijs uit de literatuur gaat vooral over niet-Europese landen en is beperkt specifiek voor de zorgsector. Tevens vonden we uiteenlopend bewijs over de kosteneffectiviteit van COVID-19 maatregelen en manieren om negatieve effecten te mitigeren. Mogelijk verschilt de kosteneffectiviteit ook per zorgsector.
- **Het effect van COVID-19 maatregelen op de kwaliteit van de zorg:** Meer onderzoek is nodig naar de effecten van COVID-19 maatregelen op de kwaliteit van zorg (bijv. onderbezetting en uitgestelde zorg) en in hoeverre deze effectief gemitigeerd zijn door andere e-health en digitalisering voor diverse patiëntengroepen in Nederland. Ook de randvoorwaarden waaronder deze effectief kunnen zijn, vergt meer onderzoek.
- **Het effect van COVID-19 maatregelen op specifieke doelgroepen:** Bepaalde doelgroepen zoals kinderen, psychiatrische patiënten en ouderen met dementie, zijn onvoldoende onderzocht op het gebied van e-health. Daarnaast kan meer onderzoek naar gender- en intersectionele informatie waardevolle inzichten bieden over de effecten van COVID-19 maatregelen in de zorgsector.
- **De (gemiste) rol van preventie:** Meer kennis over de rol en effecten van preventie (en hoe e-health dit mogelijk kan faciliteren) kan waardevol zijn om de pandemische paraatheid te verhogen en bij te dragen aan duurzame en kosteneffectieve zorg.

Wat betreft **sociaal-maatschappelijke effecten** van COVID-19 maatregelen werden de volgende kennishiaten geïdentificeerd:

- **De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen:** Onderzoeken naar persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen lijken zich voornamelijk op epidemiologische effecten van deze maatregelen te richten en niet op de sociaal-maatschappelijke effecten hiervan. Het is zinnig

om hier meer onderzoek naar te doen, aangezien er belangrijke en interessante sociaal-maatschappelijke effecten op dit snijvlak te vinden zijn, zoals de invloed van mondkapjes op taalverwerving bij kinderen, stigmatisering door het wel of niet dragen van mondkapjes en de relatie tussen mondkapjes en sociale binding.

- **De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van reisbeperkingen en grenscontroles:** Maatregelen met betrekking tot reisbeperkingen en grenscontroles komen in beperkte mate terug in de inventarisatie en in de bredere literatuur. Tegelijkertijd blijkt uit de inventarisatie dat reisbeperkingen en grenscontroles wel degelijk sociaal-maatschappelijke effecten hebben gehad, bijvoorbeeld voor de (internationaal opererende) dienstensector. Hierom is het de moeite waard om hier meer onderzoek naar te doen, waarbij wel de kanttekening geplaatst moet worden dat het onderzoeken van deze maatregelen ingewikkeld kan zijn gezien de huidige fase van de pandemie.
- **De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid voor specifieke doelgroepen:** In deze inventarisatie komt een beperkt aantal projecten voor die betrekking hebben op informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid. In de bredere literatuur is meer onderzoek gedaan naar het informatieverstrekking en voorlichtingsmaatregelen. Tegelijkertijd blijkt uit de literatuuranalyse dat er sprake is van een kennishiaat met betrekking tot de behoeften voor aanpassing van informatieverstrekking en voorlichting voor specifieke doelgroepen, waaronder leeftijdsgroepen.
- **De sectorale spreiding van de projecten naar sociaal-maatschappelijke effecten:** De sectorale spreiding van de projecten naar sociaal-maatschappelijke effecten in deze inventarisatie is beperkt tot enkele sectoren: zorg, educatie, het bedrijfsleven en in zeer beperkte mate de culturele en sportsector. Er liggen dan ook kansen voor aanvullend onderzoek naar de sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen in andere sectoren.
- **De veiligheidseffecten van de COVID-19 maatregelen:** Effecten met betrekking tot veiligheid (o.a. huiselijk geweld, misbruik, criminaliteit) zijn nog weinig onderzocht in Nederland. Hier is dan ook meer onderzoek naar nodig.

Bij deze kennishiaten moet opgemerkt worden dat op het moment van deze analyse voor een deel van de onderzoeksprojecten nog geen resultaten beschikbaar waren. Bovendien deden relatief veel onderzoeksprojecten onderzoek naar niet-gespecificeerde maatregelen, doelgroepen en sectoren.

De geïdentificeerde kennishiaten kunnen richting geven aan vervolgonderzoek naar effecten van COVID-19 maatregelen. Het adresseren van de kennishiaten kan ook goed inzicht geven in de effectiviteit van COVID-19 maatregelen en de randvoorwaarden waaronder deze effectief zijn. Om aanbevelingen te kunnen geven over de werking van maatregelen is vervolgonderzoek nodig naar zowel de correcte uitvoering van en draagvlak voor maatregelen als de effectiviteit van de maatregelen. Daarnaast kijkt vervolgonderzoek idealiter naar de effectiviteit van een maatregel in combinatie met de maatschappelijke impact van die maatregel. Wij zien hierbij een meerwaarde voor interdisciplinair onderzoek om een zo breed mogelijk beeld te krijgen.

In toekomstige subsidieprogramma's laat ZonMw toe om effecten van COVID-19 maatregelen op middellange termijn (tot 2033) te onderzoeken. De haalbaarheid van verder onderzoek naar effecten van maatregelen wordt in grote mate gedicteerd door de fase waarin de pandemie zich bevindt (prospectief onderzoek), door de beschikbaarheid van kwalitatief hoge data verzameld in eerdere fases van de pandemie (retrospectief onderzoek), of door een combinatie daarvan. In periodes zonder geldende maatregelen zijn prospectieve onderzoeken naar effecten van maatregelen vanzelfsprekend een grotere uitdaging. In periodes van lage SARS-CoV-2 circulatie wordt dergelijk onderzoek verder bemoeilijkt. De huidige periode waarin de COVID-19 ziektelast hanteerbaar is zonder grootschalige maatregelen lijkt een uitgelezen kans voor overheden en andere beleidsmakers om hun paraatheid voor toekomstige pandemieën te vergroten.